

FELSEFEDE «TEMELLENDİRME»

Nermi Uygur

1.

Felsefeyi başlatan sorularıdır. Bu sorular, bir felsefe sorusu olarak, yalnızca felsefede görünür; bunlar felsefeye özgü sorulardır. Her nedir'li soru, bir sözü veya bir kavramı bilim-ötesi bir kaygıyla soran her «... nedir?» formundaki soru, katkısız bir felsefe sorusudur. «Bilgi nedir?», «Özgürlük nedir?», «Tarih nedir?», «Dil nedir?» çeşidinden birçok soru felsefenin işleyişine yön verir.

Ama, felsefe çalışmalarında sorular çok kez ya örtüktür ya da kolayca gözden kaçacak kadar az yer tutar. Örtüklük soru üzerindeki uyanıklığın eksikliğinden gelmez her zaman. Soruda (sorularda) öylesine kendini yitirebilir ki düşünür, soru olarak soruyu bırakıp en tezinden sorunun ötesini kovuşturmaya koyulur. Soru, bazan da, daha başta, hem kesin bir apakçıklıkla sorulsa bile, çok kez tam da bundan ötürü, dil formundan dolayı, sonra gelenin yanında unutulup gider. Bundan, felsefede yapıp etmeler, hemen hemen bütün dallıbudaklı yapılaşırlarıyla felsefe çalışmaları, bir bakıma, ilk kımıldanışlarını sorudan alan, ama form'ca artık birer soru olmayan (bunun için de örneğin —?— ile değil — . — ile biten) birtakım önermelerle kurulur. İşte bu önermelerin tümünü filozofun *cevabı* diye adlandırmak yanıltıcı bir adlandırma sayılmaz. Sorular felsefe düzeninin zembereği ise, cevaplar da bu düzenin gözönünde olan büyük parçasıdır. Bunun en sağlam tanıklarından biri de şudur: Gerek felsefeye sadece kendinin olan bir işlem bölgesi tanıyanlar, gerekse felsefeye böyle bir hak tanı-

mayanlar, dönüp dolaşip hep felsefedeki cevapları tartışma konusu yapmışlardır. Buna göre, tam bir açıklıkla gözönüne serilmesi gereken felsefeyle ilgili bir araştırma boyutu varsa, o da felsefedeki cevapların yapısını, birer felsefe cevabı olarak kuruluşunu, bu kuruluşun özelliklerini incelemektir. Böylece, felsefenin kendine özgü, 'sui generis' varlığı üzerinde belli bir derinleşmeye girişilmiş olur.

Ancak, ben şimdi bu denemede felsefedeki cevapları birer birer ele alıp enine boyuna gözden geçirecek değilim. Tek tek felsefe cevaplarını incelemek başka, cevapları, cevap varlığı bakımından çözümlemek başkadır. İşte ben burada bunu yapmaya çalışacağım; dikkatimi felsefedeki cevapların mantıkça kuruluşunu tasvir etmede yoğunlaştıracam. Bunda da herhangi bir felsefe açısına, örneğin bilinen bir felsefe öğretisine dayanmıyacağım. Dayanırsam, görmem gerekeni, felsefe cevaplarının kendisini göremem, görsem bile, belli bir 'ism' köşesinden görürüm o zaman. Açıkça dile getirildikte araştırmamı kımıldatan soru şu: *Bir felsefe cevabı nedir?* Bu soruyu gözden yitirmeyeceğim.

Ama daha başta, önemli bir gerçeği tekanlamlı bir şekilde belirlemek yerinde olacaktır: Felsefedeki cevapların başözelliği, bu cevapları birer felsefe cevabı kılan değişmez çekirdek, bütün bu cevapların (birer felsefe cevabı iseler tabii), başka bir düşünme alanında raslanmayan bir *temellendirme* olmalarıdır. Felsefe cevabının boyutu, temellendirme boyutudur. «Temellendirme» sözü, temellendirme kavramı tümüyle felsefenin işleyişini özetlemeye yardım eder. Bu kavramla hesaplaşmıyan, felsefe yapsa bile, ne yaptığı üzerinde tam bir aydınlığa kavuşamaz, temellendirmeler ortaya koyduğuna göre, bunların nasıl kurulduğunu kavrayamaz. Felsefede sık sık patlak veren krizleri bu aydınlık eksiğinde aramalıyız. Neyleyelim ki, felsefenin tarihi boyunca, bazan uzun bir süre, böyle bir aramaya girişilmemiş olması, eksikliğin göze çarpmıyacak kadar kök saldığını gösterir.

Böylece, burada kendime verdiğim ödevin ana doğrultusu, en son kılığıyla deşeceğim soru şu: *Felsefede temellendirme nedir?*

2.

İlkin, felsefe temellendirmelerinin bir anaçizgisine parmak basacağım: Her felsefe temellendirmesi, aslında *belli bir felsefe*

sorusunun temellendirilmesidir. Felsefede temellendirme sorudan, sorusundan koparılamaz, neyse soruyla birlikte odur. Temellendirmeler, felsefede, ancak sorularıyla birlikte «temellendirme» adına hak kazanırlar. Bu, bence, bir felsefede böyledir.

Günlük yaşayıştaki temellendirmeler (temellendirme felsefinin tekeline değil ki, bir bakıma) sorulardan bağımsız bir anlamla ortaya çıkarlar. Kendilerine yol açan soruların ötesinde bir anlam gücü vardır çok kez bunların. «Hava güzel olduğu için Yalıboyunda gezindik» cümlesini günlük temellendirmelere bir örnek olarak alalım. Bu cümle (gerçekten açıkça dile getirilmişse), «Yalıboyunda neden gezindiniz?» sorusuna bir cevaptır. Yalnız, bu soruyu işin içine katmadan da, kesin bir anlamı vardır, yetesiye birşey 'söyler'. Bu cümle sorusundan kopmuştur, tek başına bir temellendirmedir; soru olmadan da yetesiye bir koyumdur.

Bilimdeki temellendirmelerin de, bu bakımdan, günlük temellendirmeleri andıran bir gidişi olduğu muhakkak. " $2 \times 2 = 4$ ", "Demirin özgül ağırlığı 3,86 dır", "Devletçe belgelendiğine göre 1960 yılında T.C. nin nüfusu 27.776.069 dur", "Fatih Sultan Mehmet 1453 tarihinde İstanbulu ele geçirmiştir" v.ö. çeşidinde bilim önermeleri de, her kez ayrı bir şeyi koyar ortaya. Hangi soruya bir cevap olurlarsa olsunlar, söyledikleri temellendirdikleridir. Bu temellendirme çoğun bir olayı, bir olay bağlantısını tasvir eder, yahut da bir 'tabiat kanunu' olarak kendini kabul ettirir. Her bilim temellendirmesi sorusundan ayrı, kendi içine kapalı, çok kez tam anlamlı bir koyumdur; bu koyumla teorik veya pratik bir işleme girişilebilir.

Felsefedeki temellendirmeler ise sorularından ayrı düşünülemez. İlk bakışta, felsefe temellendirmelerinin hem günlük hem de bilimsel temellendirmelerden ayrı bir yapısı yokmuş gibi gelir insana. Felsefede de ilk plânda sunulan birtakım koyumlardır. Ancak, sorularından ayrı felsefe koyumları, uzunlukları, verdiği 'bilgiler' ne olursa olsun, gene de alacakaranlıkta kalırlar. Tam aydınlığa çıkabilmeleri için, onlara, soruların gösterici güneşinde bakmak gerekir.

Bir misâl, olayı, daha belirli bir şekilde açık kılmaya yardım edecektir. *Kant*'ın *Kritik der reinen Vernunft*'undaki ana koyumlardan biri: «Sentetik apriori yargılar vardır» cümlesinde özetlenebilir. Bu, *Kant*'a göre, şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim,

Kant'ın bu iddiasına uzun zaman tam anlamlı bir koyum göziyle bakılmıştır. Oysa ki, tam bu iddianın tam bir anlamı olabilmesi için, özel sorusuna geri götürülmesi, cevap olarak verildiği soruya bağlanması gerekir. Kant'ın sorusu ise, «Sentetik apriori yargılar nasıl mümkündür?» sorusudur. Görüldüğü gibi, Kant'ın cevabı, sorusunu gerektirir. Kaynak nasıl akarsuyun bütününe ait birşeyse, felsefede cevaplar da sorularla bir bütün meydana getirir.

Bu, Kant'ın iddiasındaki asıl kaygı ele alındıkta daha açık olarak belirir. Kant, sentetik apriori yargıların mümkün olduğunu, dolayısıyla geçer olduğunu göstermeye çalışırken, hep kendisine çalışma sorusunu sorduran kaygıyı gidermeye yönelmektedir. Bu kaygı Kant'ca bir ihtiyacı dile getirir: öyle yargılara (önermelere) ihtiyaç vardır ki, bunlar hem zorunlu olmalı hem de evren üzerinde bilgi vermelidir. Bu kaygı daha gerideki «Metafizik mümkün müdür?» sorusuna da yanır. Bu soru Kant'ın ayrıntılı felsefesini, bir bakıma, tümüyle kımıldatan sorudur. Kant'ın temellendirmelerini anlamak için ne tek tek koyumları, ne de koyumlar zincirini incelemek yeter. Yapılacak şey temellendirmeyi temeliyle, yani ilgili soru (veya sorularıyla) kavramaktır. Felsefedeki temellendirmenin temellendirme olması için, sorusuna bağlanması kaçınılmaz bir koşuldur.

Bu bağlamda, yaygınca bir sanıyı da düzeltmek istiyorum. Genel olarak şöyle düşünmeye eğilimliyizdir: Filozofların olmuş bitmiş bir koyumu, bir tezi, bir görüşü, bir vision'u vardır. Filozofa düşen çok kez bir tek cümlecikte sunulabilecek olan bu görüşü birtakım aklavurmalarla temellendirmektir. Böylece, üç aşağı beş yukarı durum şöyledir: Önce bir görüş konur ortaya, sonra da o temellendirilir. Bana kalırsa, bu yalnızca görünüşte böyledir. Derine indikte şurası besbelli: Felsefeler koyumların değil, soruların merkezi etrafında kurulur. Felsefedeki koyumlar, tezler, görüşler, vision'lar aslında daha önce sorulmuş olan sorulara birer cevap olarak anlam kazanırlar.

Soruların felsefe önermelerini yoğurduğu, felsefe önermeleri üzerindeki bazı kısır tartışmalarda da belirir. Gerçekten de, soruları bir yana bırakıp sadece iddiaları gözönünde bulunduran felsefe önermeleri üzerindeki tartışmalar, *verimsiz tartışmalardır*. Bir felsefe tartışmasının *verimli* olabilmesi için, tartıştığı koyumları, görüşleri ilgili sorularla birlikte ele alıp işlemesi gerekir. Bu arada, sorudaki en küçük bir değişikliğin bambaşka bir cevaba

yolaçaacağı meydandadır. Nitekim, çok kez, temellendirmenin yönünü, anlamını değiştirerek değerlendirmek amacıyla, soruda bazı değiştirmeler yapılır. Soru formunun ya büsbütün ya da bazan göze çarpmıyacak şekilde değiştirildiği olur, çok kez de sorudaki bir içeriğin, bir bağlantının altı özellekle çizilir. Bu ise, bütünüyle temellendirmenin boyutuna bir değişiklik getirir. Örneğin: Kant'ın "Sentetik apriori yargılar *nasıl* mümkündür?" ("Wie sind synthetische Urteile apriori möglich") sorusuyla başlayan temellendirmesi ile "Viyana Okul" undan aldığı hızla İngiliz Analitik Felsefe çevrelerinin "Sentetik apriori önermeler *gerçekten* mümkün müdür?" ("Are synthetical statements apriori really possible?") sorusundan kalkan temellendirmeleri, esas ve sonuç bakımından bambaşka kılıktaki iki ayrı felsefeyi âdeta zorunlu kılmıştır. Kabaca dendiğinde, Kant metafiziği (tabii belli bir metafiziği) canlandırmaya yönelmiş, İngiliz düşünürleri ise metafiziğin imkânsızlığını göstermiye çalışmışlardır.

3.

Bilinişte epeyce örtük kalan *bir özellik de, felsefe temellendirmelerinin herçesit kestirmeyi dışta bırakmasıdır*. "Bu budur, çünkü bu şudur" formundaki bir öne-sürme, hangi adla tanınırsa tanınsın, gene de felsefe değildir. Ancak kesin sonuçların var olduğu yerde, kestirme ve kısa - gidişlerden söz edilebilir, ancak oralarda kestirmenin bir yeri, inceliği vardır, onun için de kestirmeyi bulup seçmek ancak oralarda bir erdemdir. Matematikteki, fizikteki pekçok problemin çözümünde bu yoldan gidilir, gidilmelidir de. Felsefede ise, kestirme, kısa yoldan yürüme, felsefeyi kapar. Bir sözle, bir formülle veya belli bir önermeler bağlantısıyla felsefeye bir temellendirme ortaya koymaya kalkışmak, felsefede neyin, neden temellendirildiğini seçik olarak anlamamış olmaktan ileri gelir. Felsefede "... nedir?" li sorularda, "... 'in yerine konan kavram (veya kavram bağlantısı) temellendirilir, bu da o kavramda derinleşmek için yapılır. Derinleşme ise, 'açıklık' tır. Bir şeyi bir yönde kestirip atmak, derinleşmeyi bitirmektir. Bununla, felsefe de yarıda kalır.

Derinleşme olarak felsefe temellendirmesi, soruda sorulanda, sorudaki odak kavramında durup kalmak, o kavramı *deşmek*,

orada 'oyalanmaktır'. Deşmek oyalanmakla olur. Acele gerektiren işlerde deşme yoktur; önceden belirtilen sınırlar içinde oyalanma, oyalanma değildir. Deşmenin kestirmesi olamaz. Felsefece temellendirmede istenen, deşmeye konu olan kavramı araştırmaktır. *Araştırma*, bir merkezi *çepeçevre aydınlatmayı* denemekle olur. Araştırmada merkeze çeşitli açılardan sokulmaya çalışılır. Araştırmanın gelişimi, her seferinde araştırılan kavrama bağlıdır. Araştırma, kavramı, önceden hesabı kestirilemeyen açılardan aydınlatmayı ödev olarak bilir kendine. Araştırmanın bir uzayı vardır. Araştırma, felsefede (sözlerde) gidip gelmelerle, bir yerden (bir sözden) başka bir yere (bir söze) bağ kurmakla gerçekleştirilebilir. "Söz sözü açar" : bu doğrudur, ama özellikle felsefe için doğrudur. Sözden söze atlanmayınca felsefede birşey temellendirilemez. Sözler (ve söz-düzenleri) araştırmanın duraklarıdır. Bu durakların uzandığı kadar araştırma da uzanır.

Temellendirme olarak araştırma, kavram aydınlatmaları, felsefeyi bir *çözümleme* ve *tasvir* işi haline getirir. Kavramları çözümlmek, kavramlardaki örtük-açık ayırımları tespit etmek, kavramların yer aldığı çok değişik söz bağlamlarının işleyişinden kavramların anlam (veya anlamlarını) gözönüne sermek, bunu elden geldiğince yan tutmadan gerçekleştirmek... —, işte felsefe temellendirmelerinin başödevi. Bundan ötürü, temellendirmelerden, felsefede başka birşey beklemek, örneğin bu temellendirmelerin belli sınırlar içinde birşeyi (bir koyumu, bir fikri, bir formülü) kesin olarak kabul ettirmesini beklemek, insanı hayal kırıklığına götürür. Bunu beklemek, gerçekten de, felsefeden beklenilmemesi gerekeni beklemek olur. (Beklemelerde eli boş dönenlerin, bekledikleri şey üzerinde hesaplaşmaları doğru olur.) Felsefedeki temellendirmelerin öbür adı: derinleşme, 'oyalanma', deşme, araştırma, aydınlanma, çözümleme ve tasvirdir. Felsefe temellendirmelerine yukardaki bağlam içinde ışık tutmak mümkündür. Böylece, temellendirme felsefede bir *denemedir*. Her deneme gibi, kesinlik, kestirme ve sonuçtan ötededir felsefe temellendirmeleri. Hiçbir felsefe temellendirmesinin başına: "kesin temellendirme" veya sonuna "bitti" yazılamaz. Felsefe temellendirmesi bitmemiştir.

Bu gerçeğin en inandırıcı tanıklarından biri, tarih boyunca ortaya konulmuş olan felsefelerdedir. Yeniden tartışma konusu

yapılamıyan birtek felsefe temellendirmesi gösterilemez. Oysa, felsefede temellendirme öbür alanlardaki gibi, örneğin bilimlerdeki gibi, biçim kazansaydı, bu böyle olmayacaktı. “Ayın yüzölçümü yeryuvarlığının yüzölçümünden küçüktür” önermesi, kestirmeden, kesin, tekanlamlı, bitimli bir bilim temellendirmesinin özetidir. Bu böyledir, çünkü, — üzerinde şüpheye kalkışmadığımız — yüzölçümü kurallarını belli yollara başvurarak ay ile yeryuvarlığına uyguladığımızda, vardığımız sonuç bize, ayın yeryuvarlığından daha küçük bir yüzölçümü olduğunu bildirmektedir, çeşidinden bir temellendirme, yetesiye bir temellendirme-dir. Gelgelelim felsefe temellendirmelerinin candamarı tam da bu “üzerinde şüpheye kalkışmadığımız” kabuller, başkavramlardır. Şaşılacak birşey ama “sentetik önermelerin” ne olduğunu, bir bakıma, daha bilmiyoruz. Bu konudaki tartışmalar sürüp gidiyor. Bildiğimiz birşey varsa, o da, “Sentetik bir önerme nedir?” diye sorduğumuzda, buna vereceğimiz cevabın kesin olmayacağıdır. Felsefe temellendirmesinde yaptığımız: sorudaki kavramın değişik anlamlarına çeşitli ışıklar altında tasvirle yaklaşmayı denemektedir.

Ancak, bu denemelerin de rasgele bir yaklaşma olmadığı meydanda. Bir o yana, bir bu yana gitmek, akla estiği gibi konuşmak, salt çağrışımlarla işgörmek, aradabir sözümona kılıkırk yapmak... bütün bunların herhangi bir kavram aydınlatmasında başarıya ulaştırmıyacağını, yalnız felsefede yapıp edilene baktıktan sonra değil, sağduyuya kulak vermekle anlıyabiliriz. Felsefede ki temellendirmelerin de kendine göre bir disiplini vardır. Nasıl her konuşma istenilen konuşma değilse, kavramlar üzerinde her konuşma da, sırf bu yüzden bir felsefe temellendirmesi sayılamaz.

4.

Temellendirme deyince çok kez *ispat* (demonstratio) gelir akla. Temellendirmelerin en katkısızını, başörneğini ispatta aramak pek yaygın bir alışkanlıktır. Gelgelelim, felsefe, ispatlar ötesi bir çalışma bölgesidir. Felsefe temellendirmelerine sözün genelgeçer anlamında bir ispat göziyle bakılamaz.

İspat, bir güçlüğü çözmek, bir öne-sürmeyi, bir koyumu ar-

tıksız bir şekilde kabul ettirmek amacıyla girişilen bir işlem bağıdır. Gerçek bir ispatın (yalnızca “ispat” başlığı altında toplanan bir işlemin değil) hiçbir “ama” ya yer bırakımayan “sert” bir kuruluşu vardır. Her ispatın bitimine eklenebilecek biricik söz, ispata “evet” tir. Nitekim, eski bir sözleşmeyle, bazı okul çevrelerinde, matematik ispatların sonuna ‘sic erat demonstrandum’ (‘ispat edilmesi gereken buydu’) diye yazılır. Artık oldukça gözden düşmüş olan bu skolastik tespit, aslında en son söz olarak matematik ispatların kuruluşuna aittir.

Matematik ispatların da anadireği *formudur*. Form, ispatın gerçekleşme yoludur. İspatı yapan bu forma uymaktır. Bu form, kaba yapısıyla, mantıktaki sillojizm’de ortaya çıkar. Sillojizm ispata örnek olarak gösterilir. ‘Bütün insanlar ölümlüdür/Sokrates insandır/ Öyleyse Sokrates ölümlüdür’ önermelerinin bağlı gidişine yüzyıllardan beri ispatların ölçeği göziyle bakılmıştır. Son önermenin başındaki “öyleyse”, ispatın olup bittiğini açığa koyar. İspat, belli bir ispat kuralına uygunluktur. Buna göre, her ispatta, bir, ispat kuralları üzerinde anlaşmak, bir de, bu kuralların uygulanıp uygulanmadığını gözden geçirmek gereklidir. Böylece, mantık-matematik ispatlarda, zorunlu, çözülmez, gevşetilmez, sert bir bağ işbaşındadır. Yapılan, bir koyumu akla vurmak, akla dayatmak, ayakta tutucu neden’leriyle herçeşit karşı-koymayı dışta bırakaraktan benimsetmektir.

Daha dıştan bakıldıkta, felsefedeki temellendirmeler, matematik, mantık ispatlarından bambaşka bir kılığa bürünmüştür. Matematik-mantık ispatlardaki form sertliği, kural sırası, adım adım gidiş, ana durakların örtük olmaması, ispattaki başlayıp bitme noktalarının kesinlikle belli edilmesi, ispat çatısının elle tutulur şekilde ortada oluşu... işte bütün bu özelliklere yer yoktur felsefe temellendirmelerinde. Felsefe temellendirmeleri, gevşek, kural sırası diye birşeyi olmayan, adımlı gidişten söz açtırmayan, ana durakları çoğun nerede başlayıp nerede bittiği kesinlikle belli edilemeyen, çatısı her zaman çizilemeyen bir gidiştir. Platon’un idealar öğretisi, Aristoteles’in ‘nedenler’ açıklaması, Hume’un zorunlu bağ çözümlemesi, Descartes’in ‘cogito’ açıklaması, Kant’ın ahlâk kanununu tanıtışı, Hegel’in ‘kavram-olmayı’ belirleyişi, Husserl’in transzendenal ben’i ele geçirişi... çeşidinden felsefe tarihi boyunca işlenmiş olan klâsik temellendirmeler bu gidişe tanıklık eder. Bu felsefe temellendirmelerinin herbiri dallı bu-

daklı bir yapı koyar ortaya. Bir kurala (veya kurallar dizisine) indirgenemezler. Aşağı yukarı bir silojizm formunda çözümlenebilecek birtek felsefe temellendirmesi bilmiyorum. Felsefe temellendirmelerinde bir silojizmdeki derli-topluluğu aramak boşuna bir gayret olur. İspatı yapan form düzeni ise, felsefe temellendirmelerinin özelliği 'dağınıklığıdır'. İspat formu bir pasta kalıbına benzetilebilir. Bu kalıba uygunluk ispatı verir. Bir felsefe temellendirmesi ise, bir şehirden farksızdır: dolambaçlı yolları, karışık geçitleri, ayrı türden bağlantıları kavrar içinde. Bundan, felsefe temellendirmelerinin bir 'formu' yoktur. İspatın çatısını (haklı olarak yapıldığı gibi) formal bağlılıkta arıyacak olursak, felsefe temellendirmelerinin birer ispat olmadığını söyleyebiliriz.

Açığa koymaya savaştığım bu son verilerin nedeni, daha önce de dokunduğum gibi, felsefe temellendirmelerinin bir koyumu kabul ettirmek amacını gütmemesinden çıkar. Filozof, temellendirmelerinde bir koyumun altına destek koymakla görevlendirmez kendini; asıl isteği bir soruyu çepeçevre aydınlatmak, sorusunu didiklemek, sorusunda derinleşmektir. Soruda derinleşmek ise, matematik-mantık alanında bir ispat işi değildir. Bir ispatın ödevi aşılmıştır artık. Derinleşmek, felsefe sorusundaki kavramın kullanışlarını tasvire yönelmiştir. Tasvir başka ispat başkadır. Felsefeye kavram tasviri, bir şeyi ispat etmez, edemez de. Çünkü ortada ispat edilecek birşey yoktur. Yaptığı, kavramı çeşitli açılardan *göstermektir*. Felsefedeki temellendirmeler matematik-mantıkça bir ispat, bir 'demonstratio' değil, felsefeye bir gösterme, bir 'monstratio' dur. Filozof, sorusundaki kavramların işleyişinde neler gördüğünü anlatır; önceden koyduğu birşeyin başka türlü görülemediğini ispatlamaya çalışmaz.

Descartes'in o ünlü sözünü, "Düşünüyorum, öyleyse varım" ("Je pense, donc je suis", "Cogito, ergo sum") önermesinde dile gelen bilirlenmesini ele alalım. Aşağı yukarı dört yüzyıldan beri, ya doğrudan doğruya bu önermeye, ya da bu önermede doruğuna erişen düşünme zincirine bir ispat göziyle bakanların sayısı epeyce kabarıktır. Hattâ zaman zaman bu ispatta matematik bir kesinlik bulmak isteyenler olmuştur. Descartes'in kendisi bile buna eğilimlidir. Bense, durumun aslında başka türlü olduğunu söyleyeceğim. Descartes, çeşitli eserlerinde, "cogito" sözünün merkezi dolayında yoğunlaşan açıklamalarıyla bir ispatı gerçekleştirmiş

sayılmaz. “Ergo” sunun matematik bir ispat “öyle” sine benzemeyen bir görevi vardır. Bu “öyleyse” kavramlar arasındaki formal bir bağa işaret etmez. Olmasaydı, Descartes’in açıklamalarında bir eksiklik olmayacaktı. “Düşünüyorum, varım” olsa olsa retorikçe “Düşünüyorum, öyleyse varım” ın gerisinde kalır. Bir matematik-mantık ispatta ise, herşeyin yerli yerinde olması gerekir. Bazan form’daki en küçük bir değiştirme, formun çatısında, ispatın ispat olarak gücünü tehlikeye sokan bir gedik açmaya yeter. Cogito tespitinde Descartes’in ortaya koyduğu, gerçekte bir ispat değil, bir temellendirmedir. Gerek (biraz) Descartes’in gerekse bazı Descartes’cilerin bu temellendirmeyi bir ispat diye sunmaya kalkışmaları, matematiğe duyulan aşırı saygının bir sonucudur, gerçekleştirileni bağımsız başarıyla değil de ille matematik örneğiyle pekiştirmek dileğinin bir sonucudur. Descartes, cogito-temellendirmesiyle, herçesit formal bağlantının ötesindeki bir temel olayı (kendi söziyle) “intutiv olarak” günışığına çıkarmış, görülediği bir gerçeğe, herkesin kendi varlığı üzerindeki aracısız şuuruna parmak basmıştır. Amacı, ne düşünmesiyle varlık arasındaki sözüm-ona bir eşitliği ispatlamak, ne de düşünce ile varlığın birbirine indirgenebileceğini belgelemektir. Descartes’in cogito açıklamasında öyle dolambaçlı bir buluş aramamalıyız. Descartes “düşünüyorum” sözünün işleyişine ‘bakmış’, bu işleyişin birlikte getirdiği içerikleri belli bir açıdan (Descartes açısından) tasvir etmiştir. Descartes’in yürüdüğü yol, işte bu anlamda, temellendirme yoludur. Cogito bir ispat olmuş olsaydı, bir daha ele alınmaması gerekecekti. Oysa, Descartes’ten sonra bazı filozoflar sık sık Descartes’in cogito’suna dönmüşler, ancak bu önemli kavramın anlamlarını her seferinde başka bir açıdan deşmişlerdir.

Bir ispat ortaya koymaması, filozofun temellendirmesini sarsar mı? Bana öyle geliyor ki, bu soru artık tek yönlü bir sorudur; ispatı örnek alarak sorulmuştur çünkü. Oysa, ispat, gösterme yollarından *yalnızca* biridir; belli bir gerçeklik alanı, sınırlı bir yayılma bölgesi vardır; değeri de, verdiği bilgi değeri de buradadır. Buna göre, ispat olmayan bir temellendirmenin kendine özgü bir başarısı olacağı meydandadır. Temellendirme ispatın yaptığını yapamaz, yapmak da istemez; ancak ispat da, temellendirmenin yerine geçemez, istese de yapamaz bunu. İspat ile temellendirme (formal ispat ile felsefe temellendirmeleri) başka başka doğrultularda gelişirler. Temellendirme ispata uymuyorsa, bundan, bu

temellendirmenin inandırma gücünde eksik-çürük bir yanın var olduğunu çıkarmamalıyız. Böylesine bir çıkarım, temellendirmenin özelliğini gözden yitirmiştir. Bir felsefe temellendirmesi ispat olmadığı için değil, bir temellendirme olarak başarılı olmadığı için kınanabilir. Tasvir dikkatini, kavramların kavradıkları şey - durumlarıyla bağlantılığında, kavramların değişik dil düzenlerinde büründüğü binbir nuance'ta yoğunlaştırmayan, kavram görünümlerinden gayri felsefe dışı kaygılarda dağılan, kavramları — nedense — önceden belli bir yana çekmek isteyen biri, şüphesiz ki, işinde pek ileri gidemeyecektir. Felsefede bir temellendirmeyi en çok sarsan, bence tam da bir ispat olmak dileğiyle öne çıkmasıdır. O zaman, onarılmaz bir çarpıklık sözümona temellendirmelerin gidişini aksatır durur. Buna en güzel örnek belki de Spinoza'nın *Ethica*'sıdır. Yeryer imrenilecek bir yaşama bilgeliğiyle yoğrulmuş olan bu eser *more geometrico demonstrata* altbaşlığını taşır. Eşine az raslanır bir çabayla, Spinoza, bu başeserinde açıklamalarına en kesininden bir ispat formu vermeye çalışır. Ancak, buna eriştiği anlarda bile bir ispat koyamaz ortaya, çünkü yapmak istediği felsefedir. Yalnız, böylesine bir felsefenin dayanağı artık yerinden oynamıştır. İspat eğilimi, Spinoza'nın birçok şeyi görmesine engel olmuş, gördüklerini de, yeryer parlak ifadelere rağmen — adım başında bir — yanıltıcı kalıplara sıkıştırmak zorunda bırakmıştır. *Ethica* felsefe temellendirmelerinin birer ispat olmadığını gözönüne seren en klasik belgelerden biridir.

Hiçbir filozofu birşey ispat etmediği için yermeye hakkımız yoktur. Kendinde böyle bir hak görenler, felsefenin kuruluşuna kapalı kimselerdir. Sık sık filozofları şöyle tartaklamaya kalkışırlar: "Neyi ispat etmiş ki!", "Bir şeyi ispat edememiş ki!", "Söylediklerimin karşıtını ispat edemiyor ki!"... Oysa, gerçek şudur: Felsefe ispat-sız bir temellendirmedir. Çünkü felsefe ispat-lık değildir. Bu gerçek felsefe temellendirmelerine gösterilecek saygıya hiçbir değişiklik getirmez (daha doğrusu getirmemelidir.) Bir temellendirme ispat olmadığı için bir temellendirme olmaktan çıkmaz. Nitekim, bir ispat da, bir temellendirme olmadığı için, sırf bu yüzden ispat değerinde bir eksikliğe uğramış sayılmaz. İspat ile temellendirme başka başka amaç, kuruluş, değer ve ödevleri olan birer açıklama biçimidirler. Ne ispat temellendirmenin, ne de temellendirme ispatın yerini tutabilir. Bir temellendirmeye "ispat" demek, o temellendirmeye değer kazandırmaz.

Yukarda işlemeye çalıştığım durumuyla temellendirme ile ispat arasındaki kuruluş ayrılığı, felsefe temellendirmelerinin bazı anaçizgilerini görünür kılmıştır. Böylece, felsefe temellendirmeleriyle ilgili yanlış birtakım sanıların giderilmesine yol açılmış oluyor. Ancak, gerçeğe uyararak, temellendirme ile ispatı ayrı tutma, bazı acele, dolayısıyla de yanlış birtakım çıkarımları birlikte getirebilir. Durum, burada da, daha birçok düşünme durağındakinin aynıdır: iki ayrı olayı birtutma alışkanlığını ortadan kaldıracak olan tasvirler, gizli de olsa, bir süre, eski alışkanlığın çekiminden kurtulamaz. İşte, bundan ötürü, şimdi de, yukardaki tespitlerden çıkarılabilecek olan birkaç yanlış çıkarıma dokunmadan yapamayacağım.

Bu yanlış çıkarımlardan biri, sık sık raslandığı üzere, şöyle dile getirilebilir: Felsefe temellendirmelerinin *mantıkla* bir alıp vereceği yoktur. Bitimini bu çıkarımda bulan düşünme yolunu kabaca şöyle çizebiliriz: İspatta salt mantık iş başındadır; ispat ile mantık bir arada gider; ispat dışında mantık gevşer; temellendirme ispattan başka birşeyse, temellendirmenin mantıktan pek öyle bir payı olmayacaktır. Kolayca farkına varılacağı gibi, bu bağlamın kilit sözü karanlıktadır: hep “mantık”, “mantık” deniyor, ama mantıktan ne anlaşıldığı belirtilmiyor. (Böyle bir belirtmeye girişmenin sırası değil şimdi. Burada, yalnızca çıkarımı aydınlatacak kadar bir durma ile yetineceğim.) İspatlarda mantık konuşur, bu meydanda. Formal bağlantıları çiğneyen bir ispat ispat değildir, mantığa aykırı davranmış olur. “Mantık” deyince formal bağ anlaşılıyorsa, ispat mantıktır. Gelgelelim, ispat dışında mantığın bir sözü olmadığını düşünmek (hiçbir ispata ihtiyaç duymaksızın söyleyebiliriz bunu) mantıksızlığın ta kendisi olur. Mantık düpedüz formal mantık değildir. Mantık tutarlı düşünmektir. Tutarlı düşünmek ise, düşünme durumlarına göre değişir, bazan tutarlılık (neden olmasın) formal bağları gevşetmekle elde edilebilir. Temellendirme ispat değilse, bu yalnızca formal bir gidişi olmadığını söylemektir temellendirmenin. Ama, bunu söylemek, temellendirmede mantık aramamalıdır demeye gelmez. Yalnızca ispat kurallarına uymakla bir felsefê sorusunu ‘ispat’ etmeyi umamayız. Şüphesiz ki tutarsız bir temellendirmenin bir gerçekliği olamaz; çünkü mantıksızdır, yani birşey söylemiş sayılmaz. (Ör-

neğın, hiçbir lojistik kılı kırk yarma — lojistikçilerin çok iyi bildiği gibi — “Özgürlük nedir?” sorusunu ispatta çözemez.)

Felsefe temellendirmelerini “mantıklı” veya “mantık dışı” sözleriyle damgalamaya kalkışmak, bu temellendirmelerde olup biteni dar bir açıdan, hep ispat açısından değerlendirme çabasından hız alır. Bu düşünme doğrultusu aslında, hem felsefenin mantık gücüne inananların, hem de felsefede mantık-ötesi bir çalışma çeşidini izlemek isteyenlerin, amaçlarındaki ayrılığa bakmadan, bağlanabilecekleri bir doğrultudur. Gerçekte, felsefe ne mantıktır, ne de mantık-ötesi bir çalışma biçimidir. Felsefeyi mantıkta çözmek kadar mantık dışına aktarmak da felsefe temellendirmelerinin özel yapısına aykırı düşer.

Hangisi olursa olsun, bir felsefe temellendirmesinin, bir temellendirme olarak, mantıkça bir yapısı olacağı kendiliğinden anlaşılır. Felsefe temellendirmesi bir felsefe sorusunun sorduğu kavram (lar) üzerinde bir *konuşmadır*. Her konuşma gibi, bir konuşma olarak mantıkla yoğrulur. Düşünmede tutarlık, sözün en geniş anlamıyla konuşmada tutarlıktan başka birşey değildir. Ancak, temellendirmenin, bu bakımdan mantığa uygunluğu, temellendirme olarak mantıklı bir gücü olması, dönüp dolaşıp yine ispatla bir ve aynı şey sayılmasını gerektirmez. Felsefeye saygı sağlamak isteyenler, temellendirmelerin mantığı ile yetinebilirler. Yoksa, ille de ispat mantığı aramak, felsefe temellendirmelerine beslenen güveni — geçici olarak — sarsabilir. Oysa, ispat olmayan bir felsefe temellendirmesinin mantıksız birşey olması gerekeceğini ileri sürenler (felsefenin mantıksız bir yapı olmadığını açık, bir gerçek diye bellediklerinden) felsefenin, dolayısıyla, ispatla birtutmaktan vazgeçemedikleri bir mantık düzeni olduğunu savunmaktadırlar. Felsefenin mantık-ötesi bir çalışma çeşidi olduğunu ileri sürmek ise, felsefe temellendirmelerinin gerçek kuruluşunu hiç hesaba katmamaktadır; bu, felsefeyi (felsefenin içinde olmayan hevesli kişilerin yaptığı gibi) irrasyonel bir alana, belki de Şiire yaklaştırmak isteyenlerin tutumudur. Ancak, felsefe şiir değildir. (Bırakın ki, şiir ifadelerinin de birer konuşma-yapısı olarak belli bir mantığı, pek özel de olsa, belli bir tutarlık düzeyi vardır.)

Felsefe temellendirmelerini ispattan ayrı tutmanın yolaçabileceği yanlış sanılardan biri de bir soruda belirir : Felsefedeki te-

mellendirmeler, bir tümdengelim midir (bir deductio mudur), yoksa bir tümevarım mıdır (bir inductio mudur ?) İlk bakışta bu soru pek yerinde sorulmuş bir soruymuş gibi gelir insana. Bu da, başka bir yaygın sanıdan alır hızını ; bu sanıya göre de, tutarlı bir düşünme bütünü için tümdengelim ile tümevarımdan başka bir gidiş tasarlanamaz. Böylece, felsefedeki temellendirmelerin ya tümdengelim ya da tümevarım olması gerekecektir. Ancak, bir tümdengelim olduğu söylenemez bu temellendirmelerin ; çünkü, mantıkça bir ispat olmadıkları savunuldu. Öyleyse, birer tümevarım olmaları gerekecektir. Yalnız, sığı bir elealış bile felsefenin tümevarımların ötesinde geliştiğini göstermeye yeter. Felsefe bir bilim, denemelerle olayları inceleyip genel kurallara erişmek isteyen bir dünya bilimi değildir. İkilemdeki yanlış sonucun bizi incelikle sokmaya çalıştığı çıkmaz da budur işte : Dönüp dolaşp felsefe temellendirmelerinin gene de bir ispat olduğuna inanmaya iteler bizi.

Aslında, felsefe temellendirmesi ne bir tümdengelim ne de bir tümevarımdır. Çok, pek çok işde olduğu gibi, burada da « Ya bu ya ötekisi » gerçeği yalınlaştırıp çarpıtan bir sürçmeye sürükler bizi. Felsefe temellendirmelerini belli bir düşünme kalıbının içine sıkıştıramayız. Yeryer tümdengelimler, zaman zaman (şüphesiz ki konuca bilimlerinkinden ayrılan) tümevarımlar felsefede önplâna çıkar. Yalnız, felsefenin tümdengelim ile tümevarımların bir karışımı olduğunu öne sürmek de çıkaryol değildir. Çünkü, bir düşünmenin ille de tümdengelim ile tümevarımdan birine girmesi *gerekmez*. Bu iki düşünme yolu, sadece çok yürünen birer yoldur ; bunların dışında, belli bir adı olmayan - olması da gerekmeyen - birçok düşünme doğrultuları uzanır gider. (Durum resimdekini andırır, bir bakıma. Resim deyince, meselâ, yalnızca karakalem ile yağlıboya mı gelmelidir akla? Resim sanatında durmadan yeni yeni anlatım yolları bulmuyor mu resim ustaları ?)

Bu son açıklamaların, felsefe temellendirmelerinin diliyle ilgili bozuk-düzen bir sanıyı da önliyeceğini umuyorum. Bu sanı uyarınca : *filozofun dili*, sağı solu belli olmayan disiplinsiz bir konuşmadan başka birşey değildir. Bence, bu görüşün gerisinde ispat anlayışıyla yoğrulmuş bir düşünüş gizli : Felsefe temellendirmesi mademki bir ispat olamıyor, öyleyse rasgele bir konuşmadır ; nitekim sözümona birçok ünlü filozofun yazıları anlamı belirsiz

söylemelerde dağılır gider ; doğru dürüst konuşmalara gelince, bunlar da bir ispat disipliniyle düşünülüp konuşulmuştur. Öyleyse, gerçek felsefenin yolu ispat yoludur.

Şimdi, ben de bu sanının çürüklüğünü ispata kalkışmayacağım şüphesiz. Yapacağım, dikkati bir noktaya çekmek olacak, o kadar. Hangisi olursa olsun, ispat kaygısını (örneğin, felsefe temellendirmelerinin bir ispat olduğunu ispat etmeyi) bir yana bırakıp felsefenin işleyişine şöyle bir baktığımızda — gördüğümüzü sonradan değiştirmek istesek bile — şunu görürüz: Felsefe temellendirmelerinin dili ispat dili değildir ; ancak felsefe, *belli-özel bir disiplinden* ötürü çok kez şaşmayla karışık bir saygı uyandıran bir konuşma biçimidir. Buna göre, felsefe temellendirmelerinin dili ile ilgili olarak yapılabilecek doğru tespitlerin biri muhakkak ki şudur : Felsefe temellendirmelerinin başboş bir konuşma (ve ya yazma) ile bir alıp vereceği yoktur.

Gerçekten de, filozof, — ister felsefenin ayrı kuruluşunu keskince gözönüne sermek, isterse de felsefeyi yermek için söylen-sin — ,«herkesten başka türlü düşünen», «herkesten başka türlü konuşan» bir yaratık değildir. Filozof ne aka kara der, ama ne de akın kara olduğunu ispata yeltenir. Filozofun herkesten başka türlü konuştuğu olursa, bu, herkesin (aslında herkesin değil ya) nedense konuşma disiplinini yitirdiği yerlerde böyledir. Olmıyana söylemek veya zaten varolanı ispata girişmek filozofun işi değildir. Filozofun sunduğu temellendirmelerdir : Temellendirme de filozof dünya olaylarını genelgeçer kurallar (meselâ kanunlar) altında toplamakla uğraşmaz ; hele olayları ispat, gülünç bir ödevdir filozof için. Filozof konuşur. Filozof, olayların hangi bilimsel veya günlük açıdan dile getirilirse getirilsin — sözün geniş anlamıyla — dile getirilişi üzerinde konuşur. Yaptığı bir konuşmadır. Olayları dilde yansıtıran başvurduğumuz kilit kavramları (sözleri), binbir kullanışlariyle tasvir eder. Dileği, konuşmasıyle, olanı göstermektir. Filozofun temellendirmesi, en sonunda, aşağı yukarı şöyle der : Ben kavramların işleyişinde bu kadarını görebildim.

Şimdi de « ispatçılar » şöyle davranacaklar : Her şey görün düğüne göre temellendirmeye de ihtiyaç yok ! Böyle derken güttükleri amaç yine belli : Felsefe temellendirmesi bir ispat değilse, bu temellendirmeye yapacak birşey kalmıyor demektir ; oysa felsefe konuşması birşeyi başarır (hangi filozof tersini ileri sürebilir

ki); bundan, felsefe temellendirmelerinin (bir şey olması için) gene de bir ispat olması gerekir.

Eğer varsa (neden olmasın) böyle düşünenlere —tabii onlara— tam bir cevap verecek değilim. Benim de diyeceğim şu : Filozofun emeği, temellendirmesi, bir *başarıdır*. Her başarı gibi, bu başarı da, daha önce ortada olmayan bir şeyi gerçekleştirir. Olayları dilde işlerken kullandığımız kavramların bu kullanıştaki son derece değişken rolü pekçok kez açıkta değildir. Filozof, işte bu rolü açığa çıkarır ; bunu da, kavramları özel bir dikkatle ele alıp incelemekle yapar. Filozofun incelemesi, esasta, kavramların zengin 'oyununu' görmek ve göstermektir. Bu da kendine özgü çaba, bilgi ve eğitim isteyen kavram tasvirleriyle olur. İspatçılar bunu göremiyorlarsa « Ben bunu göremiyorum, çünkü ... » diye başlamakta serbesttirler söze. Ancak, bir başarı koyacaklarsa ortaya, «çünkü» den sonra söyleyecekleri bir ispat değil, bir temellendirme olacaktır. “Ben bunu göremiyorum” demek, “Ben başka şeyler görüyorum” demeğe gelir.

6.

Şimdi de bir soru ile karşılaşılıyor : *Felsefe temellendirmelerinin başarı ölçüsü nedir?* Bu, eşsiz, önemi söz götürmeyen bir sorudur. Felsefe temellendirmelerinin, özel bir çalışma biçimi olarak ayakta kalıp kalamıyacağı bu soruya verilecek cevaba bağlıdır. Bundan ötürü, soruda, tümüyle felsefenin varolup olmaması söz konusudur. Bu soruyu işlemede esirgenecek olan özeni felseyle ilgili hangi güclüğü çözmek için gösterirsek gösterelim, yine de yerinde birşey yapmış olmayız. Ancak, ben burada, eldeki denemeyi yaymamak amacıyla, birkaç bellibaşlı olaya ışık tutmakla yetineceğim.

Birtakım yanımları, yanlış anlamaları, ardı arası kesilmeyecek olan çekişmeleri daha baştan önlemek için, ilk bakışta gereksiz bile sayılsa, bir noktayı belirtmekle işe başlamalıyız : “Felsefe temellendirmelerinin ölçüsü nedir?” sorusu, “Bir felsefe temellendirmesi amacına ne zaman ulaşır?” sorusunun sorduğundan başka birşeyi aramaz. Ancak, bu çift formlu tek içerikli soruya kısa ve kesin bir cevap verecek durumda değilim. Gelgelelim, bir söz de ekliyeceğim hemen : formal bağlar hiçbir zaman bir felsefe temellendirmesinin başarı ölçüsü olamaz ; sırf formal bağlara ayak uydurduğu için, hiçbir felsefe temellendirmesine amacına ulaş-

miş göziyle bakamayız ; felsefe bir ispat olaydı, ispat çatısı, tüm yapının başarısı için bir garanti yerine geçebilirdi.

Peki, felsefe temellendirmelerinin başarı ölçüsü ispat formunda değilse nerededir ? Bu sorudaki “nerededir” den tek bir ölçü anlaşılıyorsa, cevabım şu olacak : Felsefedeki temellendirmenin başarı ölçüsü bir tek yerde değildir ; bu başarının tek ölçüsü yoktur ; temellendirmenin amaca eriştiği tek bir ‘zaman’ gösterilemez. Hangi felsefe temellendirmesini (tabii yalnız başarılı olanları değil) ele alırsak alalım, tek bir ölçü ile yaklaşmayız ona.

Şimdi, bu söylenenlerden, şöyle bir sonuç çıkarmaya kalkanlar olacaktır : Felsefe temellendirmelerinin başarısını ölçeceğimiz bir ölçü yoktur öyleyse. Ama, olaylar bu çıkarıma hak vermez; felsefe temellendirmelerini ölçmede başvurulabilecek ölçünün tek olmaması, bir ölçünün varolmadığı anlamına gelmez ki. Hiç çekinmeden ileri sürebiliriz : Felsefe temellendirmelerinin başarılı olup olmadığını belirlemede kullanabileceğimiz bir tek ölçüden yoksunuz ama, *birçok ölçü* var elimizde buna karşılık. Bir ölçü bolluğu ise, her işde olduğu gibi, ölçü yokluğunu göstermez. Gerçekte olup biten şudur : Ölçüler arasında bir yardımlaşma, beraber işleme, takımlar halinde ağır basma, değişken durumlara göre önce veya sonra gelmeye raslanır sık sık. Ama, gene de, bütün bu başka başka ölçülerin ölçü olmasını sağlayan bir birliktelik vardır ; bu birlikteliği de, genel olarak, şöyle dile getirebiliriz : bir felsefe temellendirmesini doğrulamada başvurabileceğimiz her dayanak, bu temellendirmenin başarısı için bir ölçüdür.

Böylece, dönüp dolaşıp son 30 yılın, özellikle de Anglo-Sakson felsefe geleneğinin klasik temalarından birine, belki de en başta gelenine, vardık : doğrulama. Yalnız, ben burada, şu veya bu alandaki (örneğin bilimlerdeki) önermelerin doğrulanma yolunu değil de, felsefe açıklamalarının, dolayısıyla bilimdeki doğrulamalara yönelen açıklamaların nasıl doğrulandığını araştırıyorum : Sorum şu : *Bir felsefe temellendirmesi nasıl doğrulanır?* Başka türlü dendiğinde : Bir felsefe temellendirmesinin, sunduğu, söylediği şey bakımından doğru olması için hangi koşulları yerine getirmesi gerekir ?

İşte, ben, eldeki denemede bu soruya bir cevap verilmiş olduğunu söyleyeceğim : Bir felsefe temellendirmesi incelediği kavramları, işledikleri gibi gösterebiliyorsa başarılı bir temellendir-

medir ; bunu yapamıyorsa başarıya ulaşamamıştır ; başarı derecesi buna bağlıdır. Öyleyse, gereken : temellendirme işinde, filozofun gördüğüne bakmak, aynı şeyleri görüyorsak temellendirmeyi başarılı saymak, görmüyorsak başarılı saymamaktır. Gerçekten de, sık sık benimsenen davranış budur. Ancak, bu davranış her zaman kestirme sonuçlara ulaştırmaz. Görülen, hep filozofun gördüğü değildir ; görülenler arasında tamı tamına bir bağdaşma bulunmayabilir ; belli bir filozofun gördüğünü söylediği şeyleri görmek şöyle dursun, bambaşka şeyler de görebiliriz. Çoğun raslanan budur. Nitekim, dönüp dolaşp, felsefe temellendirmelerinin yetkinlikten yoksun olduğunda karar kılınması hep bu düşüncelerden doğar. (Bunun yerinde bir düşünce olup olmadığını tartışmayı sonraya bırakıyorum).

Kısaca dendiğinde gerçek şudur : *Her felsefe temellendirmesi doğruluk ölçüsünü kendi içinde taşır.* Gerçeğin başka türlü olabileceğini sanmak (örneğin ispatçıların yaptığı gibi), felsefe temellendirmelerine dıştan ölçüler buyurmak, yanlışlarla avunmak olur. Temellendirmenin doğruluğu, gördüklerindeki doğruluktur. Kavramların işleyişini çarpık yansıtan temellendirme bir başarı elde etmemiştir, olanı göstermemiştir, tespitleri doğru değildir. Böyle bir doğruluk ölçüsü ise, her temellendirmede konu olarak alınan kavramların verilmesine, menevişli işleyişine göre değişir. Newton metafiziğinin belli başlı kavramları üzerinde Kant'ın birbuçuk yüzyıldan önce girişmiş olduğu temellendirmeler (bunlar gerçekten de birer temellendirme değildir ; kavramların işleyişini tasvir ederler, dolayısıyla de fizik bilimini temellendirirler), belli bir başarı ortaya koyar. Günümüzde B. Russel'in Einstein fiziğinin kavramlarıyla ilgili incelemeleri de, kendine göre, başarılı bir felsefe temellendirmesidir. Bu iki temellendirme denemesinin de pekçok doğru gördüğü şeyler vardır. Ancak, birinden birinin daha doğru olduğunu bir sözle kestirip atamayız. Çünkü (temellendirmelerin ayrılığından ötürü) ölçüler de ayrılır. Her birinin yöneldiği kavramlar (örneğin, "zaman" "nedensellik" kavramları adlandırmaları bakımından aynı olsalar da) belli bir bilim çerçevesindeki işleyişleri bakımından apayrı niteliktedirler. Bütün bu temellendirmeleri, başarıları bakımından dıştan bir ölçü ile değerlendirmeye yeltenmenin, aslında değerlendirmeye bir alıp vereceği yoktur.

Bunun gerekçesi felsefedeki temellendirmelerin (kelimenin en tam anlamıyla) bir "konuşma" olmasından ileri gelir. Şüp-

hesiz, özel, *çok özel bir konuşmadır felsefe*. Bir konuşmadır gene de. Belli bir doğrultusu olan, belli kavram görünümünü tasvir amacıyle ortaya konan, önem-ağırlığını, anlam-genişliğini birlikte getiren bir söz bütünüdür. Buna göre, her temellendirmenin ayrı bir varlığı olacaktır. Her temellendirme her şeyi söylemez, söyleyemez ; nasıl bir konuşma (örneğin günlük bir konuşma), *belli* bir 'şeyi' (şey-durumunu, olayı, dileği, buyruğu...) dile getirirse, her felsefe temellendirmesi de, bir konuşma olarak sınırlı bir ödevi gerçekleştirmeye çalışır. Her konuşmanın, doğruluğunu, 'konuştuğu' şeye uygun olup olmaması bakımından, yine o konuşmanın içinde aramalıyız. Konuşmanın içeriği doğruluğunun ölçüsünü de verir. İşte bundan ötürü, bir felsefe konuşmasından programının ötesinde birşey gerçekleştirmesini isteyemeyiz. Bu, düpedüz hakkını yemek olur belli bir konuşmanın. Her temellendirmenin kendi, ama yalnız kendi bağlamı çerçevesinde bir geçerlik iddiası vardır. Bu iddiayı yerinde değerlendirmenin yolu, iddia edileni gerçekte eriştiği ile karşılaştırmayla mümkündür.

Bununla birlikte, felsefe temellendirmelerinin tümüne birden uygulanan bazı değerlendirme sözleri eksik değerlidir. Bu sözler, felsefe temellendirmeleri üzerindeki bir değer yargısını *özetlerler*. Bu sözlerin bellibaşlılarını olumlu ve olumsuz adlanışlarıyla şöyle derleyebiliriz : haklı - haksız, sağlam - çürük, güçlü - güçsüz, etkili - etkisiz, mantıklı - saçma, doğru - yanlış, inandırıcı - inandırmayan, kabuledilebilir - kabuledilemez, akla yakın - akla uzak, tutarlı - tutarsız, eksik - tamam, geçer - geçmez, safdil - kurnaz, tek anlamlı - kaypak, çokyanlı - tekyanlı, açık - kapalı, düpedüz - dolambaçlı, derin - yüzeyci v.ö. v.ö. Azacık yakından baktıkta görüleceği gibi, bütün bu sözler ve akrabaları, ayrı ayrı kaynaklardan, değerlendirme açılarından devşirilmiş olan kavramlardır. Örneğin, sağlam - çürük çifti aslında organik - fizik varlık için geliştirilmiş bir adlandırmadır ; haklı haksız sözleri ise ilk anlamını hukuk düzeninde kazanmıştır ; tutarlı - tutarsız kavramları birer mantık sözüdür. Ancak, felsefe temellendirmelerine yöneltilen bütün bu değerlendirme sözlerine ayrıntıları iyice belirlenmiş birer ölçü göziyle bakamayız. Bunlar ölçü değil, ölçüde değerlendirme durumunu belirtmek üzere başvurulan sözlerdir. Doğrudan doğruya ölçü değildirler ; çünkü her değerlemede başka, temellendirme durumuna özel olan bir anlam kazanırlar. Her kez değişen bir ölçü ise, saçma bir tasarlamadır, böyle bir ölçü, ölçü olmaktan başka herşeydir. Bırakın ki, tek bir söz (ile karşıtı) bir söz - bütünü olan

felsefe temellendirmelerini nasıl ölçebilir? Ama, bu temellendirmeleri doğrularken gene de yukarıda anılan sözlerle benzerlerini için içine katmak zorundayız. Yalnız, bu sözlerin, her kez hangi anlamda kullanıldığını bilmeye ihtiyaç vardır. Yoksa, çoğun damgalayıcı, bunun için de duygusal bir ton taşıyan bu sözler, felsefe temellendirmelerinin iç kımıldanışını görmeye, dolayısıyla bu temellendirmelerin gösterdiğine bakıp yerinde bir doğrulama elde etmeye engel olabilirler. Örneğin, sonradan “çürük” diye adlandırılan bir felsefe temellendirmesinin, gerçekten bu adı hak edip etmediğini, yani adın hangi anlamda uygulandığını bütün motivleriyle açığa çıkarmak gerekir.

Felsefe temellendirmesinin doğruluk payı, yukarıdaki sözlerden bir teki ile karara bağlanamaz. Descartes'in cogito temellendirmesine (bir yerden sonra Tanrının varlığını şüpheyle karşılamaktan vazgeçtiği için) “tutarsız” damgasını vurmakla cogito temellendirmesinin işi bitirilemez. Bu temellendirme bir bakıma (tabii bir bakıma) tutarsız olabilir, öyledir de ; gelgelelim, bunun için, temellendirmenin tümünde gösterileni, bu temellendirmenin “düşünme” kavramının kullanışlarından bir boyutu görmemize yardım ettiğini gözden yitiremeyiz. Cogito temellendirmesiyle açığa çıkan kavram görünümüleri, başarıları bakımından (içine karışıkları birçok felsefe dışı kaygıya rağmen), ister olumlu, ister olumsuz olsun, tek bir damgalamada özetlenemez. “Haksız” bir temellendirme “etkili” olabilir ; “tekyanlı” bir temellendirmenin tekyanlılığı “yalın” olmasını sağlayabilir ; “çürük” bir temellendirme “kandırıcı” olabilir... Felsefenin tarihi buna benzer misallerle dolup taşar. Bu da bizi, felsefe temellendirmelerinin önceden hazırlanmış dış bir ölçüye vurulamıyacağı gerçeğine götürür.

Önemli bir nokta da şöyle dile getirilebilir : Sözü edilen değerleme kavramlarından yalnız felsefe temellendirmelerini değil, ne çeşitten olursa olsun, her türlü konuşmayı değerlendirmede de yararlanırız. Bu ise, felsefenin, kelimenin tam anlamıyla bir konuşma olduğunu yeni bir görüş açısından belli eder. Felsefe (daha önce de söylemişim, ama eldeki bağlamda yeniden söylemenin düpedüz bir tekrar olduğunu sanmıyorum), — felsefe bir konuşmadır, kavramlar üzerinde bir konuşmadır. Bu bakımdan her konuşmanın, değişken ölçüler içinde, saymadan edemeyeceği konuşma (konuşup düşünme) kurallarına uyacaktır. Ters durum-

da konuşma olamaz. Ancak, felsefe konuşmalarının özelliği, kendi konuşma bağlamında, konuşmanın amacında, kavramları aydınlatmaya yönelmesindedir. Bu da, her ayrı konuşmada olduğu gibi, felsefe temellendirmelerinin de doğruluk ölçüleri bakımından belli bir kalıba göre ayarlanamayacağını, her temellendirme durumunun başarı ölçüsünü birlikte getirdiğini ortaya koyar.

7.

Yetkin bir felsefe temellendirmesi var mıdır? — Demin bir yerde ön plâna çıkmasına engel olduğum bu soruyu açıktan açığa serbest bırakmanın zamanı geldiğine inanıyorum artık. Yalnız, tümüyle felsefe temellendirmelerinin içine doğru denediğim önceki sokulmaların, bu soruya belli bir aydınlık sağlamış olduğu kanısındayım. Bu aydınlığın yardımıyla, aşağıdaki kısa açıklamaların, soruya, tam da olmasa — şüphesiz ki öyledir — gene de bir parlaklık kazandıracağını sanıyorum.

Daha bu « Yetkin bir felsefe temellendirmesi var mıdır? » sorusunun sorulabilmesi, felsefe temellendirmesinin, yetkinlikçe, varlığını sarsacak bir hava yaratmaktadır. Çünkü, bu soruda felsefe temellendirmeleri üzerinde, yetkinlikten yana, ne de olsa bir şüphe dile gelmekte, hattâ bu soru bazı ağızlarda, olumsuz cevabı gerektirir görünmektedir. Gerçekten de, felsefe temellendirmelerindeki yetkinlikten, bu temellendirmelerin hiçbir yeni tartışmaya yol açmayacak bir niteliği olduğu anlaşılıyorsa, hiçbir felsefe temellendirmesinin 'yetkin' bir temellendirme olmadığını söylemek zorundayız. Gelgelelim, bu söylemedeki bir noktanın altını çizmezsek çabucak yanlış sanılara bel bağlarız : Yetkin bir felsefe temellendirmesi yoktur. Burada bir olumsuzluk dile gelir. Ancak bu olumsuzluk, bir koşulla sınırlanmıştır ; 'yetkin' likten yeni tartışmalara yol açmamak anlaşılıyorsa, ancak bu sınırlamaya başvurulduğunda, hiçbir felsefe temellendirmesinin yetkin olduğu söylenemez. Çünkü, yeniden elealmaları dışta bırakan açıklamalar, teori alanında, olsa olsa ispatlardır. Bu da, ispatlardaki başarı ölçüsünün formal birtakım tutamaklara dayanmasından ileri gelir ; bu tutamaklara uyma ispatın yetkinliğini ispat etmiş sayılır. Oysa, felsefe temellendirmesi ispat ötesi kuruluşundan ötürü, sırf felsefe temellendirmesi olduğu için, böylesine bir yetkinliğe erişemez.

Ama, bundan, felsefe temellendirmelerinin, düpedüz eksik, bozuk düzen, artıklı pürtüklü bir kılığı olduğunu çıkarmak yanlışır. Tam tersine, felsefedeki temellendirmeler, özellikle usta elinden çıktığında, güç bir görmeyi titizce başarmanın bir ürünüdür. Felsefe temellendirmesinin yetkin olmaması, sözün yaygın anlamında, eksik olduğunu belirtmez. Bir felsefe temellendirmesi eksik değilse (meselâ bir matematik ispat ise) temellendirme de değildir. Felsefe temellendirmelerine uygulanan eksiklik, eninde sonunda bu temellendirmelerin üzerinde yeniden tartışma konusu yapılabilmesinden ileri gelmektedir. « Yetkin olmamak », « eksiklik », « tartışmaya elverişlilik » bu bağlamda eşanlamlı kavramlar olarak kullanılmıştır. Yalnız, bu, gerçekteki zorunlu bir durumdan çok belli bir adlandırma istemine, adlandırma alışkanlığına geri götürülebilir. Böylece, her yetkin olmamak düpedüz 'eksikliği' gerektirmez ; 'tartışmaya elverişlilik' ise bir eksiklik belirtisi olmayabilir.

Tam tersine : felsefe temellendirmesinin tartışma elverişliliği, temellendirmeyi bir felsefe olarak tanıtan niteliklerin en önemlilerindedir. Bir temellendirmenin sonradan tartışma konusu olabilmesi ise, o temellendirmenin bir araştırma olduğuna tanıktır. Araştırma derinleşmedir. Bu derinleşme çeşitli bakış açılarından gerçekleştirilebilir. Dil kuruluşu bakımından, felsefe temellendirmesi sözler (kavramlar) üzerinde söylenmiş sözlerin bütünüdür. Bu söz bütünü de, belli bir konuşma bağlamı içinde yayılır ; daha öteye geçemez ; sınırı, konuşma durumuna, örneğin konuya, işleme gereğine (kavramlara), bu gereci kullanışa, varmak istenen amaca göre bir bütünlüğe erişir. İşte bundan, yeni yeni yaklaşma bağlamları, daha önce ortaya konmuş olan felsefe temellendirmelerini yeniden yoğurmaya yolaçabilir. Bu, temellendirmelerin katkısız birer araştırma olmasından ileri gelmektedir. Her araştırma, başka araştırmalara açıktır, onları kımıldatır, onlara ilk hız verir, onları mahmuzlar, onları doğurur. Dünyayı gördüğümüz, kurduğumuz, şekillendirdiğimiz, değiştirdiğimiz kavramları incelerken, yani felsefe yaparken, her zaman için olmuş bitmiş bir sonuca, artık ilişilemeyecek bir yetkinliğe varamayız. Ancak bu, bir eksiklik olmaktan çok, her araştırma gibi felsefeden de ayrı düşünülemeyecek olan bir yetidir, hattâ bir yetkinliktir. Aykırı görünecekse de, hiç çekinmeden söyleyebiliriz : Temellendirme diye ortaya çıkıp üzerinde tartışılmayan 'temellendirmeler' felsefe değildir. Nasıl herşeyi kapsayan bir konuş-

ma bağlamı tasarlamak saçma birşeyse, sonradan, bir deşmeyi imkânsız kılan bir felsefe temellendirmesi de 'saçma' birşeydir.

Hattâ bir felsefe temellendirmesinin yetkinliği, gerektirdiği tartışmalarla ölçülebilir. Ne de olsa, bu tartışmalar temellendirmede söz konusu olan kavram davranışlarını daha yakından, daha çok ayrıntıları ile görmeye yol açabilir. Yapıcı tartışmadan da bu anlaşılır ; tartışma bir konuşmayı hırpalamaktan çok, o konuşmada işleneni daha derinden kavramaya götürmelidir. Nitekim, felsefenin, tartışmalardan yana şaşılacak zenginlikte bir geçmişi vardır. (Felsefe, felsefe olarak kaldıkça, geleceğin de böyle olacağından şüphe edemeyiz). Felsefe temellendirmelerinin yeniden ele alınabilmesi, bu temellendirmelerin geçerlik yönünde birşey eksiltmez. Tartışmaya götürmek her zaman güveni sarsmaz.

Felsefe tarihinden rasgele seçeceğimiz bir misâl, Batı Felsefesinde durumu daha aydınlatmamıza yardım edecektir sanıyorum. Batı Felsefesinde bilmenin başkavramlarını, konuşma kategorilerini sistemli bir şekilde incelemiş olan ilk düşünürlerden biri Aristoteles'tir. Bu konuda, daha sonra Descartes'in ilgi çekici görüşleriyle karşılaşıyoruz. Kant'ın, Renouvier'nin, N. Hartmann'ın kategori incelemeleri de bu konunun tarihinde belli başlı duraklardır. En son olarak, bilme kategorilerini G.Ryle, özel bir incelemeden geçirmiştir. Şimdi akla yakın gelen bir soru varsa, o da şudur : Bu kategori temellendirmelerinden hangisi daha yetkindir ? Yukardaki açıklamaların ışığı altında şöyle cevap verilebilir bu soruya : Sözü edilen kategori temellendirmelerinden hiçbirinin keskin bir yetkinliği yoktur ; herbiri (felsefe dışı bazı kaygıları bir yana) kategorilerin işleyişini belli bir bağlam içinde tasvire çalışmıştır ; bu duraklardan herbiri, sonraki durakta görülenin görülmesine bir şekilde yardımcı olmuştur. Meselâ, son incelemelerden biri olan Ryle'in tasvirleri de, getirdiği yeniliğe rağmen, ancak açmış olduğu, bundan sonra da açacağı tartışmalarla kategorileri daha içten görmemize hizmet edebilir. (Ryle'in gördüklerini Aristoteles'in görmesine imkân yoktu ; ama, pek dolambaçlı yollardan da olsa, Ryle'in görmesinde Aristoteles'in bir payı vardır). Her felsefe temellendirmesinin yetkinlik ölçüsü, bu temellendirmenin bağlamındadır. Bu bağlam, yeni yeni bağlamları, yeni yeni görme çabalarını gerektirmekle yetkinliğini tanıtır.

Sırf bazı yanlış anlamları önlemek amacıyla, en son olarak bir iki noktaya dikkati çekmek istiyorum. Bu denemede, « ispatçılar » adını verdiğim kimselerle bir polemige girişmek aklımdan bile geçmedi. Felsefe temellendirmelerinin kuruluşundaki özelliği biraz daha içten görmeyi kolaylaştırması bakımından, ispat kavramıyla de sınırlı bir ölçüde hesaplaştım. Onun için, gerçekten ispatçılar var mı yok mu, varsa bunlar kimler, nerede neyi söylemişler çeşidinden sorular üzerinde, gerekli bulmadığımdan, durmadım bile. İkinci olarak, deneme boyunca verdiğim örnekler dokunacağım. Bu örnekler yalnızca bir örnektir. Hiçbirinin, içine dolandığı karmaşık güçlükleri, çepeçevre arka plânıyla deşmeye kalkmadım. Dileğim felsefe temellendirmelerinin ne olup olmadığı bakımından görülüp anlaşılmasını kolaylaştırmak üzere bir tutamak vermektir. Böylece, andığım örneklerin örnek rolünden başka bir rolü olamazdı.

Bütünüyle, ama özellikle de bu son belirlemelerden ötürü, eldeki deneme, belki de, bazı tartışmaların alevlenmesine yol açacaktır. Hangi kılığa bürünürse bürünsün, ben şimdi bu tartışmaları önlemeye yeltenmiyeceğim. Denemenin işleme tabanına böylesine yakışmayan bir yeltenme düşünemem çünkü. Bütün yapmaya çalıştığım, felsefenin özel boyutu olarak temellendirme kavramını yalnızca bir iki açıdan görüp göstermek oldu. Şimdilik bu kadarla yetineceğim.